

СЛОВОЗМІННА ВАРІАТИВНІСТЬ ВЛАСНИХ НАЗВ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ГРАМОТ XV СТ.

На основі текстів українських грамот XV ст. досліджено явище словозмінної варіативності власних назв. Численні приклади мовного паралелізму іменникових форм, зумовлені витісненням одних флексій і зміцненням інших, свідчать про перехід від колишніх типів відмінювання за основами до відмін за граматичними родами. Поступове відхилення від архаїчних норм письма відбувалося завдяки проникненню говіркових елементів української мови: поряд із північноукраїнськими діалектними рисами виявлені ознаки південно-західного народного мовлення.

Ключові слова: варіант, варіативність, грамота, словозміна, власна назва, іменник, флексія.

Инна Царалунга. СЛОВОИЗМЕНТЕЛЬНАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В ТЕКСТАХ УКРАИНСКИХ ГРАМОТ XV В.

На основе текстов украинских грамот XV в. исследуется явление словоизменительной вариативности имен собственных. Многочисленные примеры языкового параллелизма именных форм, обусловленные вытеснением одних флексий и укреплением других, свидетельствуют о переходе от прежних типов склонения по основам к склонению по грамматическим родам. Постепенное отступление от архаичных норм письма происходило благодаря проникновению диалектных элементов украинского языка: наряду с североукраинскими чертами выявляются признаки юго-западной народной речи.

Ключевые слова: вариант, вариативность, грамота, словоизменение, имя собственное, имя существительное, флексия.

Inna Tsaralunga. PROPER NAMES INFLECTIONAL VARIABILITY IN THE UKRAINIAN MANUSCRIPTS LETTERS OF THE 15th CENTURY

Basing on the texts of Ukrainian manuscripts of the XV c., the phenomenon of proper names inflectional variability has been studied. Numerous examples of language parallelism of noun forms caused by the displacement of some inflections and strengthening of the other ones, give evidence of a transition from the former types of stem conjugation to the grammatical gender conjugation. A gradual deviation from the archaic norms of writing took place due to the penetration of dialectal elements of the Ukrainian language: signs of South-West folk speech were represented along with North-Ukrainian features.

Key words: variant, variability, manuscript, inflection, proper name, noun, flexion.

Варіативні написання мовних одиниць в українських середньовічних текстах різних стилів і жанрів відображають давній стан української літературної мови у його місцевому розвитку. Українські грамоти XV ст. засвідчують все більший відхід від церковнослов'янських писемних традицій: «Канцелярії вже з XV-го віку потроху переходять на живу мову, правда, з помітною домішкою церковнослов'янських елементів» [8, с. 303]. Дедалі значнішу роль у морфологічній структурі староукраїнської літературно-писемної мови відіграють народнорозмовні впливи, як стверджує І. Матвіяс, «...варіантність форм у літературній мові зумовлена наявністю великої кількості відповідних говіркових форм» [6, с. 65].

Словозмінні особливості українських грамот XV ст. досліджували В. Ярошенко, І. Огієнко, І. Керницький, І. Матвіяс, Л. Гумецька, В. Курашкевич Хр. Станг та ін., проте цілісного аналізу словозмінної варіативності онімів у мові ділового письменства XV ст. ще не було здійснено.

Мета нашої розвідки – на основі текстів українських грамот XV ст. дослідити явище словозмінної варіативності власних назв, а саме: в результаті фронтального аналізу мови пам'яток виявити словозмінні варіанти онімів, встановити й обґрунтувати причини мовних

поплутань, визначивши, як це можливо, мовні взаємовпливи, діалектну основу того чи іншого мовного явища, засвідченого у паралельних формах, визначити місце мовного паралелізму у формуванні української літературно-писемної системи.

Предмет дослідження – словозмінні варіанти власних назв, виявлені в писемних пам'ятках офіційно-ділового стилю староукраїнської мови XV ст. Об'єкт – мова грамот XV ст., створених на теренах України і суміжних землях.

Джерельною базою роботи стали опубліковані тексти офіційно-ділового стилю староукраїнської мови XV ст., наукові студії з проблеми, словники української мови, Атлас української мови та ін. Для досліджень з історії мови важливо якомога точніше встановити час і місце написання пам'ятки, походження писаря тощо, тому при паспортизації ілюстративного матеріалу вказуємо рік (або століття) створення документа, місце написання (як це можливо), скорочений запис назви джерела і номер сторінки. Зауважимо, що окремі документи створено у Бересті, Васлуї, Вільні, Городні, Ейшишках, Кракові, Медиці, Нямці, Петркові, Сигеті, Сучаві, Ясах, однак виразні українські фонетичні ознаки цих текстів дають підстави зараховувати їх до цінних джерел вивчення історії української мови.

У результаті аналізу мови українських грамот XV ст., як і в мові українського ділового письменства XIV ст. [9], виявлено чимало словозмінних варіантів власних назв, виражених іменниками. Тенденція до сплутування відмінкових закінчень іменників різних давніх основ простежується, насамперед, у родовому відмінку однини іменників чоловічого роду: *Светаго Николає* – *Святого Николаю* 1401–1411, в Києві, УГ, 26; *Бѣлогра(ду)* 1474, у Васлуї, УГ, 123 – до *Белогоро(д)а* 1460, в Сучаві, УГ, 111; до *Юрієва Става* 1488, у Сучаві, УГ, 125 – на той сторонѣ *ставоу* 1452, в Луцьку, УГ, 38; ω (т) *Романова Тръга* – пониже *Серецкаго Тръгу* 1471, в Сучаві, УГ, 119, що фіксуємо й в апелятивах: ω (т) *бродоу* 1411, в Сучаві, УГ, 74 – до *брода* 1473, в Сучаві, DRH, А II, 289; із *вѣрка* 1458, в Острозі, УГ, 39 – із *вѣку* 1407, в Медиці, ССУМ, I, 426; того *году* 1489, у Кракові, УГ, 45 – *по(л)года* 1489, у Петркові, УГ, 46; до *мосту* 1473, в Сучаві, DRH, А II, 281 – до *моста* 1473, в Сучаві, DRH, А II, 289; *поста* – *посту* 1489, у Кракові, УГ, 45; *примѣса* 1434, в Дорогуні, УГ, 90 – *примѣсу* 1463, в Сучаві, УГ, 118; *соуда* XV ст., не визнач., ССУМ, II, 400 – для пам'яті *соудоу* 1475, в Луцьку, ССУМ, II, 400, *тыхъ пановъ суду* 1495, в Кам'янці, ССУМ, II, 400; ω (т) *терху* – ω (т) *терха* 1460, в Сучаві, УГ, 111–112 та ін.

У власних назвах осіб превалює закінчення *-а (-я)* іменників колишніх **ѡ*, **јѡ*-основ: *Албула*, *Голна*, *Иона*, *Стефана*, *Стеца*, *Тадора*, *Ходка* 1459, в Сучаві, DRH, А II, 123; *Михаила* 1401, в Сигеті, УГ, 134; *Бобрика*, *Феодора Стратилата*, *Родивона* 1499, на Київщині, УГ, 30–31; *оу Гулевича*, *оу Циньдла* 1421, у Львові, УГ, 64–65; *Вито(в)та*, *Жыкгимонѣта* 1489, у Петркові, УГ, 47; *Ивана*, *Михаила*, *Дробыша*, 1458, в Острозі, УГ, 49; *Козарина*, *Тишка* 1499, у Вільні, УГ, 63; *Влада Домонкоуша*, *Жюржъ*, *Илієша*, *Сѣприша*, *Стана*, *Станислава* 1411, в Сучаві, УГ, 74; *Хвє(д)ка* 1490, в Луцьку, УГ, 49 і чимало подібних прикладів. В. Курашкевич, досліджуючи іменникові форми у текстах галицько-волинських грамот XIV–XV ст., наголошує на сталості закінчення *-а* в назвах осіб: *Ивана, короля* [10, с. 107].

Часто використовується флексія *-а (-я)* в топонімах, мікротопонімах: з *Боучача* 1458, у Кам'янці, ССУМ, I, 133; сь *Кракова* XV ст., в Овручі, Сборник, 3; *Кремє(н)ца* 1480–1484, у Кременці, УГ, 42; до *(Л)вова* 1460, в Сучаві, УГ, 111; *Снѣтина* 1453, в Сучаві, DRH, А II, 45; до *Стародуба* 1478, в Лукониці, ССУМ, II, 381; пол(ь) *Тележина* 1459, в Сучаві, DRH, А II, 116; *Красного Тръга* 1453, в Сучаві, DRH, А II, 33, але: *Романова Тръгъ* 1466, в Сучаві, DRH, А II, 189. Як висновує І. Керницький, у грамотах XIV–XV ст. форми родового відмінка на *-у* від **ѡ*-основ вживаються досить рідко, проте «...в міру наближення до нашого часу набирають все більшого поширення» [4, с. 47]. Хр. Станг у документах Великого князівства Литовського фіксує іменники-назви істот у формі родового відмінка на *-а* та назви неістот як із флексіями *-у*, так й *-а*: *повѣта* – *повѣта*, *суда* – *суду* тощо [11, с. 87]. «Коливання» словоформ у канцелярійній мові дослідник порівнює з нормативним правописом у слов'янських (російській, польській, білоруській і українській) мовах, зауважує про можливе говіркове підґрунтя цього явища [11, с. 88]. У сучасних українських діалектах мовний паралелізм форм іменників чоловічого роду однини на *-а (-я)* і на *-у (-ю)* репрезентований у говорі галицьких лемків: *рока* – *року*, *ліса* – *лісу*; в

закарпатських говорах: *года – году, розума – розуму*; у говорах Броварського і Гостомельського районів Київської області: *луга – лугу, світа – світу*; середньонаддніпрянському говорі: *сира – сиру* [2, с. 37; 1, т. 1, к. 193].

Давальний відмінок однини іменників чоловічого роду, який в українських грамотах XIV ст. консеквентно репрезентовано варіативними написаннями [9, с. 736–738], характеризується чималою кількістю аналогічних паралельних закінчень іменників у текстах офіційно-ділового стилю XV ст., насамперед, у назвах осіб: *Ондрєєви* XV ст., не визн., ССУМ, I, 76 – *Андрґю* 1433, у Києві, ССУМ, I, 76; *Андрилишоу* 1487, в Сучаві, ССУМ, I, 76 – *Андріашєви* 1414, на Буковині, ССУМ, I, 76; пнґу *Ванку – Ванґковѣ* 1478, у Львові, УГ, 67–68; *Ивашку* 1499, у Вільні, УГ, 63 – *Ивашкови* дати 1421, у Львові, УГ, 65; *Сєнкови* 1452, в Луцьку, УГ, 38 – *Сєньку* 1487, у Кракові, УГ, 43; *Григорю – Григорєви* 1413, львівські землі, Молдован, 272; слугамъ *Нґгоулови* и *Татоулови – паноу Нґгоулоу* и *Татвлу* 1458, в Сучаві, DRH, A II, 111 тощо; а також у назвах неістот: *монастирю* 1427, в Сучаві, УГ, 80 – *монастирєви* 1487, в Сучаві, DRH, A III, 30; заплатити *соудови – зазываті къ соудоу* XV ст., не визнач., ССУМ, II, 400 та ін.

Закінчення *-ови (-єви)* іменників з давньою основою на *й досить часто виступає в антропонімах: *Александрови, Михайлови* 1403, в Сучаві, DRH, A I, 26; *Андріашєви, Иванови, Иоуифови* 1414, в Сучаві, DRH, A I, 53; *Володиславови* 1434, у Кременці, Розов, 131; *Глґбови* 1413, львівські землі, Молдован, 272; *До(б)рулови* 1463, в Сучаві, УГ, 118; *Ива(н)кови, Михнови* 1474, у Васлуї, УГ, 122–123; *Драгулови* 1414, в Сучаві, DRH, A I, 52; *Жоукови* 1445, в Луцьку, ССУМ, I, 364; *Жюржєви* 1424, в Галичі, Розов, 106; *Анчґєви Зубрєви* 1404, в Галичі, Розов, 68; *Кондратови* 1422, у Вільчі, УГ, 66; *Лєнькови* 1433, в Житомирі, Розов, 126; *Никулєви* 1453, в Сучаві, ССУМ, II, 52; *Нґгоєви* 1422, в Нямці, УГ, 76; пану *Нґгоулови* 1497, в Ясах, DRH, A III, 363; *Ѓанчєви* 1434, в Дорогуні, УГ, 91; *пискоупови Оганєсови* 1401, в Сучаві, DRH, A I, 21; *Радєви* 1445, у Вільхівці, УГ, 37; *Трифанов(и)* 1487, в Сучаві, DRH, A III, 26; *Тґутулови* 1497, у Ясах, DRH, A III, 364; *Хомґкови* 1452, в Луцьку, УГ, 38; *Юрїєви* 1480, в Сучаві, DRH, A II, 349 тощо.

У власних назвах осіб паралельно вживається традиційне закінчення *-у (-ю)* іменників на *ѡ, *јѡ: *Авраму, Ивану* 1489, у Петркові, УГ, 46; *Архаґґлу Михаилу* 1404, в Сигеті, УГ, 134; *Богдану* 1495, у Вільні, УГ, 54; *Васи(л)ю, Петру, Сємену* 1490, в Луцьку, УГ, 49; *Волчьку, Мартину* XV ст., в Овручі, Сборник, 3; *Гаврилу, Го(р)ностаю, Радивону* 1489, у Кракові, УГ, 45; *Дробышоу* 1458, в Острозі, УГ, 39; *Дґніісѣ* 1436, в Сучаві, DRH, A I, 224; *Иваноу* 1463, в Острозі, УГ, 41; *Стан[чүл]ү, Тґутулу* 1487, в Сучаві, DRH, A III, 26, *Михаилу* 1443, в Сучаві, УГ, 98; *Ѓлє(х)ну* 1478, у Львові, УГ, 67; *Петру, Ша(х)ну* 1487, у Кракові, УГ, 43; *Рытерю* 1413, львівські землі, Молдован, 272; *Тадору* 1464, в Сучаві, DRH, A II, 177; *Шушману* 1488, в Сучаві, УГ, 127; та ін.

Флексія *-у (-ю)* давального відмінка однини іменників чоловічого роду простежується у топонімі: тоє село приверну(л) к(ѣ) *Володимирю* 1499, у Вільні, УГ, 63, пор. в апелятивах: ко *крамоу* 1460, в Сучаві, УГ, 111; к *листу* 1468, на Житомирщині, УГ, 30; к *монастирю* 1497, в Ейшишках, УГ, 59; вґсемоу *родоу* 1462, в Сучаві, УГ, 115; дали *храму* 1454, в Байчанах, УГ, 103 і под.

Поплутання цих морфем збереглося і до сьогодні в українських діалектах. Зокрема, на північних теренах, для яких у давальному відмінку однини властиве вживання іменників на *-у (-ю)*, закінчення *-ові, -єві (-єві)* використовується у західнополіських говірках: *батькови, дубови, конєви, лісови*, а в південно-західних діалектах, котрі здебільшого містять флексію *-ові, -єві (-єві)*, північна частина наддніпрянських говорів має закінчення *-у (-ю)*: *дубу, коню* тощо [2, с. 40; 1, т. 3, к. 28–29]. Притаманність флексії *-ові (-єві)* іменників у давальному відмінку однини для українського наріччя констатує П. Житецький: «... в давньоруських наріччях ця форма була дуже поширена, але найстійкіше витримується вона у пам'ятках південноруських і західноруських»; у наступних століттях, за спостереженнями дослідника, це закінчення використовується як у назвах істот, так і неістот [3, с. 63].

Орудний відмінок однини іменників чоловічого роду зрідка репрезентує варіативні словоформи: *ґ(с)даро(м)* бити 1462, в Сучаві, УГ, 117 – *быти господарє(м)* 1411, в Сучаві, УГ, 74;

лице(м) познал 1435, в Сучаві, ССУМ, I, 551 – *лицомъ* вынмоу(т) XV ст., не визнач., ССУМ, I, 551; сь *тцо(м)* (тобто *отцо(м)* – I. Ц.) – *праоце(м)* 1459 в Києві, ССУМ, II, 224; *путомъ* долѣ 1422, в Нямці, УГ, 76 – *путе(м)* 1490, в Сучаві, УГ, 131 і под. Закінчення *-омъ* < *-ьмъ*, *-емъ* < *-ьмъ* вживається зазвичай послідовно в антропонімах: *Андрѣемъ*, *Витовто(м)* 1401, у Троках, УГ, 33; ис *Кондратом(м)* 1422, у Вільчі, УГ, 66; *Гле(х)но(м)* 1478, у Львові, УГ, 67; *Семеномъ* 1499, на Київщині, УГ, 30; *Чижевичемъ* 1499, на Київщині, УГ, 30 та ін.; у гідронімах: за *Прутомъ* 1429, в Сучаві, УГ, 83. Однак подекуди виявляємо в онімах наслідки переходу *e* в *o* після шиплячих, *p* і *ц*: ис *Краманцомъ* 1435, в Черняхові, ССУМ, I, 511; *Лазоромъ* 1452, в Сучаві, DRH, А II, 24; со *Мшанцо(м)* 1451, в Луцьку, ССУМ, I, 621; горѣ *Раковцомъ* 1429, в Сучаві, УГ, 83. За твердженнями І. Керницького, «...як у давальному відмінку однини, так і в орудному спостерігається тенденція до вирівнювання флексій іменників м'якої групи з флексією іменників твердої групи, тому зустрічаються випадки, коли іменники м'якої групи приймають закінчення *-омъ*, напр.: кого поставить *архіереомъ*; помазующи *елеомъ*» [5, с. 47]. На думку дослідника, частіше закінчення *-омъ* виступає у словах з основою на шиплячий приголосний і *ц*: *замужомъ*, *Андреевичомъ*; *отцомъ*, *свинцомъ* тощо, як і в іменниках на м'який *-р*: *мулаеро(м)*, що більшою мірою притаманно південно-західним говорам української мови [5, с. 48].

Подобиємо подвійні, а то й потрійні написання іменників чоловічого і середнього роду у місцевому відмінку однини, насамперед, в ойконімах: оу *Бакотъ* – оу *Бакоти* 1456, вочевидь, на Буковині, ССУМ, I, 84; в *Берестѣи* – в *Берестѣю* 1400, вочевидь, на Буковині, ССУМ, I, 94; оу *Било(м) Городѣ* 1460, в Сучаві, УГ, 111 – в *городѣ* 1480–1484, у Кременці, УГ, 42; в *Ковнѣ* – в *Ковнѣ* 1493, у Троках, УГ, 50; во *Лвовѣ* 1413, львівські землі, Молдован, 272 – во *(Л)лове* 1478, у Львові, УГ, 68; оу *Серети* – оу *Серетѣ* 1460, в Сучаві, УГ, 112 – оу *Сигѣту* 1404, в Сигеті, УГ, 134 тощо.

Часто вони пов'язані з рефлексією давнього **ѣ* в українських говорах, який традиційно передавався графемою *ѣ*: на *(Д)нистрѣ* 1456, в Нямці, УГ, 105; во *Лвѣѣ* 1421, у Львові, УГ, 65; при *Їосифѣ* 1408, в Сучаві, ССУМ, I, 458; на *Прутѣ* 1443, в Сучаві, УГ, 98 та ін. Закінчення *-ѣ* в іменниках твердої групи колишніх **ѣ*-основ нерідко виступає як *-ѣ* (*-ѣ*): у *Ллове* 1411, у Львові, Розов, 85; в *Краковѣ* 1487, у Кракові, УГ, 44; в *Ку(з)минѣ* 1480–1484, у Кременці, УГ, 42; в *Пет(р)ковѣ* 1489, у Петркові, УГ, 47 тощо. Зауважимо, що флексія *-ѣ* (*-ѣ*) замість *-ѣ* трапляється у волинських, київських пам'ятках, що пояснюють впливом поліських говорів: «Справа в тому, що, згідно з правописом литовської державної канцелярії, *-ѣ* передавалось через *e*, що відбивало живу рису фонетики білоруської мови та українських говорів, які межували з білоруською територією» [5, с. 50].

Перехід колишнього *ѣ* в *и* (*ы*), притаманний українським південно-західним говіркам, репрезентовано у флексіях іменників місцевого однини: на *Днистри* 1439, в Сучаві, DRH, А I, 276; в *Житомири* 1433, в Житомирі, Розов, 127; оу *Серети* 1404, в Сигеті, УГ, 134; оу *Хотини* 1408, в Сучаві, УГ, 71, пор. також: на *Кременьцьи* 1480–1484, у Кременці, УГ, 42 і под. Іменники м'якої групи характеризуються давнім закінченням *-и* колишніх **ѣ*-основ: оу *Волховци* 1445, у Вільхівці, УГ, 37; оу *Галичи* 1424, в Галичі, Розов, 106 та ін.

Закінчення *-ю* (*-ю*), яке панувало, за спостереженнями дослідників, спочатку в основах на задньоязиковий приголосний: в *житнику*, на *торгу*, на *ланицу* і под., а потім охопило й інші іменники чоловічого роду [5, с. 49], зустрічається в українських грамотах XV ст. досить часто: оу *Галичю* 1409, в Галичі, Розов, 75; в рици *Згару* 1430, в Новоселиці, ССУМ, I, 392; у *Креманийцю* 1434, у Кременці, Розов, 131; в *Луцку* 1490, в Луцьку, УГ, 49; на *Задно(м) Сы(р)цу* 1401–1411, в Києві, УГ, 26; пор. в апелятивах: на *лѣтовиччоу* 1429, в Сучаві, ССУМ, I, 564; у *миру* 1490, в Сучаві, DRH, А III, 116; на *обедоу* 1466, в Сучаві, DRH, А II, 192; по *обычаю* 1451, в Сучаві, DRH, А II, 16; по *переконю* 1479, в Сучаві, DRH, А II, 329; в *промыту* 1487, у Кракові, УГ, 43; на *рибныку* 1449, у Торговищі, УГ, 136; на *светоу* 1466, в Сучаві, DRH, А II, 192; на *ставу*, у *стожъку* 1480–1484, у Кременці, УГ, 42; на *сто(л)ну* 1488, в Сучаві, УГ, 125; оу *торгу* 1408, в Сучаві, УГ, 71; на *оуглоу* 1446, в Сучаві, УГ, 100; по *оуставоу* 1466, в Сучаві, DRH, А II, 192; по *хотарю* 1487, в Сучаві, DRH, А III, 26, по *хотарю* 1463, в Сучаві, УГ, 117; оу *то(м) часоу* 1460, в Сучаві, УГ, 113 та ін. Відповідно до виявів варіативних форм у текстах грамот XV ст., закінчення *-ю* (*-ю*) широко представлене у

документах із Сучави, що можна також пояснювати більшою кількістю збережених пам'яток із цього регіону. Поодинокі написання такого типу знаходимо в текстах з Галича, Києва, Кракова, Кременця, Луцька. Припускають, що флексія -у (-ю) могла перейти від давального відмінка однини цих самоіменників з основою на *ǫ, *jǫ, проте імовірний і вплив іменників *ǫ-основ [2, с. 74].

У родовому відмінку множини іменників чоловічого роду виявили варіативні написання іменників чоловічого роду. Найконсеквентніше вживається закінчення -овъ (-евъ), зумовлене впливом іменників *ǫ-основ: нижє Бѣлыхъ *Беръговъ* 1445, у Вільхівці, УГ, 37; ѿ(т) *Наговцовъ* 1429, в Сучаві, УГ, 83; пор. в апелятивах: *барановъ* 1466, в Сучаві, DRH, А II, 190; зо *вєков* 1494, в Луцьку, ССУМ, I, 406; с трє(х) *годовъ* 1487, у Кракові, УГ, 44; зъ *дворовъ* 1488, у Кракові, УГ, 44; *дворъгновъ* 1427, в Сучаві, УГ, 80; отъ *застолниковъ* 1499, на Київщині, УГ, 31; *зра(д)це(в)* 1457, очевидно, на Буковині, ССУМ, I, 408; наши(х) *мытнико(в)* 1456, в Сучаві, УГ, 104; *сыновъ*, *щадковъ* 1498, у Троках, УГ, 62; *столцовъ* наши(х) 1433, в Ланчиці, ССУМ, II, 389; *пановъ* 1447, в Сучаві, DRH, А I, 387; *перевозовъ* нє мєли 1489, в Радомлі, УГ, 47; ѿ(т) *племенников(ъ)* 1455, в Сучаві, DRH, А II, 67; *разов(ъ)*, ѿт *турков(ъ)* 1456, у Васлуї, DRH, А II, 85; вьселєнскы(х) *сѣборовъ* 1411, в Сучаві, УГ, 75; *ставовъ*, *шиповъ*, *чоловєковъ* 1480–1484, в Кременці, УГ, 42; ѿ(т) *уиковъ* 1490, в Сучаві, DRH, А III, 116 та ін., що цілком збігається з висновками С. Бєвзєнка: «Взагалі українські пам'ятки, починаючи з XV–XVI ст., звичайно дають перевагу закінченню -овъ над іншими закінченнями цих іменників» [2, с. 82].

Зрідка спостерігаємо давнє закінчення родового множини іменників-назв істот колишніх *ǫ, *jǫ-основ: ѿпроче *Сѣзерань* 1458, в Острозі, УГ, 39; ѿ(т) *Рыпчича(н)* 1448, на Буковині, УГ, 101; по(д)ли *Ставча(н)* 1490, в Сучаві, УГ, 130, а також в апелятивах: ѿ(т) *ап(о)ст(о)ль* 1407, в Сучаві, DRH, А I, 31; вьсѣ(х) *болгѣр* 1472, в Сучаві, УГ, 121; *босєрѣ* наши(х) 1474, у Васлуї, УГ, 123; ѿ(т) сѣй(х) *отць* 1440, Торговищі, УГ, 137; с(в)адопочивших(ъ) *родитель* 1439, у Васлуї, DRH, А I, 275; *татарѣ*, до *оугорѣ* 1408, в Сучаві, УГ, 70 тощо. У сучасній українській мові найчастіше таких форм набувають іменники, що характеризуються суфіксом -ин- в однині: *боєр*, *міщан*, *слов'ян* та ін. [7, с. 130]. Зауважимо, що форми з нульовим закінченням В. Курашкевич фіксує у власних географічних назвах: ізъ *Болєстрашичь*, ізъ *Дулгѣбъ*, с *Кобылланъ* і под. [10, с. 114].

Давальний відмінок множини у грамотах XV ст. відзначається наявністю словоформ на -омъ / -ємъ: *Волбырєвце(м)* 1458, в Острозі, УГ, 40; к сєлу *Городиславичомъ* 1413, львівські землі, Молдован, 272, пор. в загальних назвах: *бурмистро(м)* 1493, у Троках, УГ, 50; и(х) *дєте(м)* 1499, у Вільні, УГ, 63; оучинили *купцємъ* 1408, в Сучаві, УГ, 72; мыто *ливовчано(м)* ѿ(т)пустили 1469, в Сучаві, УГ, 112; *мещаномъ* 1489, у Кракові, УГ, 45; нада(л) *ѿ(т)цємъ* 1401–1411, в Києві, УГ, 26; землѣм и *панством* єго милости 1485, в Коломиї, ССУМ, II, 124; дали ли(ст) наши(м) *прїатєлємъ* 1456, в Сучаві, УГ, 104; служилъ *родитєлємъ* 1455, в Сучаві, DRH, А II, 67; *синовцєм(ъ)* 1458, в Сучаві, DRH, А II, 111; будучи(м) *сца(д)ко(м)* 1499, у Вільні, УГ, 63; дали єсмы *оунучатѿ(м)* 77; *циганомъ* 1434, у Дорогуні, УГ, 90 та под. Консеквентність іменникових закінчень -ом, -єм давального множини в пам'ятках ділового стилю української мови від найдавніших часів до пізнього середньовіччя пояснюють як впливом церковнослов'янських писемних традицій, так і логічним продовженням давніх, «надзвичайно сильних» відмінкових форм іменників на -*ǫ, *jǫ [8, с. 336–337; 7, с. 135–136]. Для підтвердження останнього припущення можна привести чимало прикладів реліктових форм -ом, -єм, які функціонують і сьогодні в українському народному мовленні: в закарпатських говорах – *льодом*; у південноподільських говірках – *чоботьом*, *коном*, *людьом*; в говірках північно-західної Чернігівщини – *людєм*, *дядьком*, *пастухом* та ін. [2, с. 86; 1, т. 2, к. 201–203; 1, т. 3, ч. 3, к. 30, 32].

Місцевий відмінок множини іменників характеризується паралельними закінченнями: у *Троцѣхъ* 1401, у Троках, УГ, 33 – в *Троцо(х)* 1493, у Троках, УГ, 52; *оу аєсох* – *оу аєсє(х)* 1460, в Сучаві, УГ, 111, пор. в апелятивах: у *блато(х)* 1456, в Нямці, УГ, 105 – на *блатєхъ* 1454, в Сучаві, DRH, А II, 59 – по оусих(ъ) *болутєх(ъ)* 1453, в Сучаві, DRH, А II, 52; *оу д(є)нох(ъ)* 1449, в Сучаві, DRH, А II, 5 – *оу днє(х)* 1474, у Васлуї, УГ, 123; по *мѣсто(х)* 1440, в Торговищі, УГ, 136 – по *мѣстах(ъ)* 1453, в Сучаві, DRH, А II, 52; на *чєдо(х)* 1488, в Сучаві, УГ, 126 – на *чєдѣ(х)* 1438, в Сучаві, УГ, 93 тощо.

Флексія *-охъ* < *-ьхъ* колишньої *ї-основи засвідчена в іменниках чоловічого і середнього роду на *-*ѡ, -*јѡ*: в *Єшишико(х)* 1497, в Ейшишках, УГ, 61; в *Кожчичох* 1497, в Городні, ССУМ, I, 485; оу *Асох(ь)* 1453, в Сучаві, DRH, А II, 52 і под. Досить послідовно використано флексію *-ехъ* < *-ьхъ* іменників колишньої *ї-основи, рідше – *-ьхъ* (*-ихъ*) іменників колишньої *ѡ-основи: у *Байчане(х)* 1454, в Байчанах, 103; у *Трговиштехъ* 1481, в Торговищі, DRH, А II, 354; на *Хватовцехъ* 1424, в Коломиї, ССУМ, II, 506; оу *Черневец(х)* 1460, в Сучаві, УГ, 112; оу *Погоничи(х)* 1422, в Погоничах, ССУМ, II, 162 тощо.

Засвідчено вплив іменників *ā-, *jā-основ: в *Почапынцяхъ* 1430, в Новоселиці, ССУМ, II, 357; пор. в загальних назвах: о *мыта(х)* 1408, в Сучаві, УГ, 70 – у *мыто(х)* 1472, в Сучаві, УГ, 121; оу *торгохъ* – по *торгахъ* 1408, в Сучаві, УГ, 70–71; по оусих(ь) *озерах(ь), ...мытах(ь), ...окнах(ь)* 1453, в Сучаві, DRH, А II, 52; оу *озерах(ь)* 1466, в Сучаві, DRH, А II, 190; в *рѣча(х)* 1447–1492, в Бересті, ССУМ, II, 313; оу *селах(ь)* 1454, в Нямці, DRH, А II, 61 та ін. Хр. Станг пояснює приклади таких написань іменників *ѡ, *јѡ-основ (*дворища(х), заби(т)ѡ(х), месцахъ* тощо) значним поширенням закінчень *-ахъ*, причому «...багато слів з *ā-основою проникли в середній рід раніше, ніж у чоловічій. Це спричинено закінченням *-ѡ (-а)* називного і знахідного відмінків множини іменників середнього роду» [11, с. 94].

В. Курашкевич у галицько-волинських грамотах зафіксував також закінчення *-ихъ* < *-*ихъ* (оу *Бышковичихъ*, оу *погоничи(х)*, оу *Тъшковичи(х)* та ін.) [10, с. 118], збережені до сьогодні в українських діалектах: (на) *'кон-их* – у центральних районах Буковини і північно-західних Галичини, (на) *'кон'-их* – у Київській та Чернівецькій областях [1, т. 3, ч. 3, к. 30].

Аналіз паралельних закінчень онімів у текстах офіційно-ділового стилю XV ст. показав певне руйнування традиційної орфографії й перебудову іменникової парадигми у граматичній системі староукраїнської мови, оскільки виявлено наслідки заміни старих форм новими, що виникли у результаті взаємодії іменників різних давніх основ. Хитання у словозміні власних і загальних назв репрезентовані аналогійними закінченнями іменників *ї-основ в родовому, давальному і місцевому відмінках однини, родовому і місцевому відмінках множини іменників колишніх *ѡ, *јѡ-основ. Помітним є вплив іменників *ā, *jā-основ на форми місцевого відмінка множини іменників з основами на *ѡ, *јѡ, *ї.

Фіксуємо поплутання морфем, яке було поширене в українських пам'ятках пізнього середньовіччя і збереглося до сьогодні в українських діалектах: випадки мовного паралелізму форм іменників чоловічого роду однини на *-а (-я)* і на *-у (-ю)*, репрезентованого в південно-західних говорах; випадки вживання флексії *-ови (-еви)* у давальному відмінку однини іменників чоловічого і середнього родів, властивої сучасним південно-західним діалектам, а також західнополіським говіркам; випадки переходу колишнього флексійного *ѣ в *є (ε)* у місцевому відмінку однини, зумовлені впливом північноукраїнських говорів; випадки поплутання словоформ на *-омъ / -емъ* у давальному відмінку множини іменників, які функціонують і сьогодні у південно-західноукраїнських говорах; випадки вживання флексії *ихъ* < *-*ихъ* у місцевому відмінку множини іменників, збережені до сьогодні на теренах Буковини, Галичини, Київщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови: в 3-х т. – К., 1984–2001.
2. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. – Ужгород, 1960. – 416 с.
3. Житецкий П. Очерк звуковой истории малорусского наречия / П. Житецкий. – К., 1876. – 376 с.
4. Керницький І. Відміна іменників чоловічого роду в мові українських пам'яток XVI ст. / І. М. Керницький // Дослідження і матеріали з української мови. Т. 2. – К., 1960. – С. 45–66.
5. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові / І. М. Керницький. – К., 1967. – 288 с.
6. Матвіяс І. Г. Діалектна основа словозміни в українській літературній мові / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 52–65.
7. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К., 1973. – 183 с.
8. Огієнко І. Українська літературна мова XVI століття і Крехівський «Апостол» 1560 року / І. Огієнко. – Варшава, 1930. – Т. 1. – 520 с.; Т. 2. – 192 с.
9. Царалунга І. Словозмінна варіативність власних назв (за матеріалами українських грамот XIV ст.) / І. Царалунга // Записки з ономастики. Випуск 18. – Одеса, 2015. – С. 733–745.

10. Kuraszkiewicz W. Gramoty halicko-wołyńskie XIV–XV wieku. Studium językowe / W. Kuraszkiewicz. – Kraków, 1934. – 174 s.

11. Stang Chr. S. Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen / Chr. S. Stang. – Oslo, 1935. – 148 s.

СКОРОЧЕННЯ

Молдован – Молдован А. М. Пять новонайденных украинских грамот конца XIV – начала XV в. / А. М. Молдован // Лингвистическое источниковедение и история русского языка. 2000. – М., 2000. – С. 261–276.

Розов – Розов В. Українські грамоти. Т. 1. XIV і перша половина XV ст. / В. Розов. – К., 1928. – 4 с. + 176 с. + 75 с. + IX с.

Сборник – Сборник палеографических снимков древних грамот и актов, хранящихся в Виленском Центральном архиве и Виленской Публичной библиотеке. Вып. 1. (1432–1548 г.г.). – Вильна, 1884. – VIII, 45 с., XXX илл.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / редкол. Л. Л. Гумецька та ін. Т. 1–2. – К., 1977–1978.

УГ – Українські грамоти XV ст. / підгот. до вид. В. М. Русанівський. – К., 1965. – 162 с.

DRH – Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. V. I–III. – București, 1975–1980.

Стаття надійшла до редакції 1.06.2017 р.